

Степан МАКАРЧУК

РАДЯНСЬКІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ОУН І УПА. 1944–1945 рр.

Насамперед важливо у загальних рисах охарактеризувати ту політичну та соціально-психологічну ситуацію, на фоні якої проходила боротьба Українського національного руху проти більшовицького режиму і проводились криваві репресії останнього в західних областях України.

По-перше, у 1944 р., після переходу радянсько-німецького фронту через західні області України на захід, перемога Радянського Союзу у війні проти Німеччини була очевидною. З огляду на це орієнтація ОУН на взаємне знищення чи обезсилення обох імперіалізмів: радянсько-російського та німецького, що в 1943 р. могла виглядати можливою, у 1944 р. вже не мала під собою жодних підстав.

По-друге, політична і збройна боротьба українського народу за національну державність в роки Другої світової війни проходила, головним чином, під проводом ОУН і командування УПА. Формування Тараса Бульби (Максима Боровця), до весни 1943 р. під назвою Українська Повстанча Армія, згодом – Українська Народно-Революційна Армія, мельниківсько-кубійовичська дивізія СС “Галичина” та інші в українському національному русі часів війни займали другорядне місце.

По-третє, у 1944 р. збройні сили ОУН як формування УПА об’єднували в своїх рядах орієнтовно 100 тисяч чоловік, мали організаційні риси регулярної армії та різномітні види озброєнь, властиві для партизанських формувань. Незважаючи на це, УПА, в порівнянні з радянською збройною потугою, була нерівним противником і на збройну перемогу над Червоною Армією розраховувати не могла.

По-четверте, керівництво ОУН і УПА, очевидно, мусило усвідомлювати безперспективність збройної боротьби проти радянського режиму та його армії. На час переходу фронту в середовищі Проводу ОУН і командування УПА були політики і командири, які пропонували припинити збройну боротьбу проти СРСР, повстанську армію розпустити, щоб зберегти потенціал національної сили на майбутнє, а керівним структурам організації перейти в глибоке підпілля¹. Ці думки, як показували усі подальші події, на жаль, не знайшли підтримки – переміг курс на безкомпромісну боротьбу з “советами”.

¹ Макарчук С. Радянські методи розправи з бандерівцями // Галичина. Науковий і культ.-просв. часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5-6. – С. 353-361; Його ж. Нищення населення Волині в часи війни (1941–1945) // Вісник Львівського університету. Серія іст. – Львів, 1996. – Вип. 34. – С. 361-382; Його ж. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія іст. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 321-343.

По-п'яте, політичне і моральне виправдання такого курсу провід ОУН і командування УПА вбачали в ефемерній надії на майбутню війну між західними державами і Радянським Союзом, у 1945 р. чомусь найбільше сподівалися на війну Англії проти СРСР.

По-шосте, недалекоглядністю відзначалася непослідовна політика Проводу ОУН стосовно німецького окупаційного режиму. Навіть у 1943 р., коли підрозділи УПА вели збройну боротьбу проти окупанта, Провід ОУН перебував у постійному очікуванні зміни німецького політичного курсу щодо України, визнання Гітлером українських політичних і військових структур своїм союзником. Від весни 1944 р., коли поразка Німеччини у війні стала вже питанням часу, Провід ОУН знову пішов на пошук форм співробітництва з німецьким окупантом, головно вже на антирадянській платформі, а не з позицій можливості здобуття української національної державності.

По-сьоме, ЦК ВКП(б) і Уряд СРСР, а в Україні ЦК Компартії (більшовиків) і Уряд Української РСР вже до 1944 р. знали про боротьбу ОУНСД та загонів УПА проти німецьких окупантів, про те, що основна маса вояків УПА вступила в ряди повстанців в першу чергу з наміром боротися проти німецьких окупантів, що УПА і ОУН користувалися всенародними симпатіями і підтримкою. У радянських ініціативах 1944 р., щодо заохочення виходу українських націоналістів з повинною, був присутній момент визнання боротьби УПА проти німців.

По-восьме, радянські документи 1944–1945 рр., виступи Микити Хрущова свідчать, що на тому етапі радянська сторона недооцінювала сили опору ОУН і УПА. У всякому разі, ще в січні 1945 р. М.Хрущов та С.Олексенко на нараді в Дрогобичі наївно ставили завдання покінчити з бандерівцями протягом трьох місяців², а місцеві керівники, як Іван Грушецький та Степан Олексенко, давали обіцянки те завдання виконати. У 1944–1945 рр. радянське керівництво не припускало, що національна політична і збройна боротьба під проводом ОУН ще триватиме близько 10 років.

По-дев'яте, фатально трагічним моментом у радянській позиції щодо українського національного руху 1940-х рр. була вимога беззастережного прийняття ОУН і УПА радянського диктату. Членам ОУН і воякам УПА пропонувалася лише одна умова збереження життя і позав'язничного перебування: припинити боротьбу і вийти з повинною, не висуваючи до радянських органів жодних вимог. Сталінське керівництво погоджувалося полишити на волі в радянському невеликому суспільстві учасників українського руху за умов повної відмови від цілей того руху.

По-десяте, український національний рух через свої ідеали не міг поступити. Провід ОУН і командування УПА не прийняли радянського диктату і вимог повної капітуляції. У відповідь радянський режим посилив курс на знищення руху силою зброї, агентурного розкладу, політичного шантажу, репресіями родин учасників руху та іншими методами терору.

І все ж можна допускати, що в 1944 р. радянське керівництво надіялося подолати українське підпілля і збройні загони та формування УПА шляхом демагогічних закликів до повинни та ідейного розкладу руху. Вже 12 лютого

² Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 95.

1944 р., як тільки Червона Армія вступила на територію Рівненської області, Президія Верховної Ради і Раднарком УРСР звернулися до “учасників банд українських буржуазних націоналістів” із закликом припинити боротьбу. “Радянський уряд, – говорилося у Зверненні, – відкриває дорогу до життя, до мирної праці, щасливого майбутнього перед всіма учасниками так званих УПА та УНРА, які порвуть всякі зв’язки з ворогами народу гітлерівцями-оунівцями... іменем Уряду УРСР ми гарантуємо всім прощення їхньої тяжкої помилки”³.

У Дрогобицькій і Львівській областях місцеві органи влади робили особливі зусилля з метою реалізації Звернення Президії ВР УРСР, РНК УРСР та ЦК КП(б)У до населення західних областей України від 27 листопада 1944 року. У порівнянні з документом від 12 лютого 1944 р. це звернення було різкішим в осудженні політики ОУН та дій УПА: “Ми звертаємось до тих, хто, заблудившись, потрапив у тенета агентури німців, до організації так званих ОУН, УПА, УГВР, бандерівців, мельниківців та інших націоналістів”. Але і цього разу констатувало те, що учасники оунівського підпілля попали в ті організації з наміром боротися проти німців. Тим, хто вийде з повинною, Звернення обіцяло захист “радянського закону. Жодна волосина з вашої голови не впаде, і ніхто вам не дорікатиме, якщо ви надалі чесно працюватимете... Але горе тим, хто і далі лишатиметься в бандитських загонах”. Звернення також залякувало все населення, тих, хто буде надавати допомогу “бандитам” харчами, одягом. Такі “будуть розглядатися як посібники бандитів і будуть покарані з усією суворістю радянських законів”. До речі, автори Звернення, знаючи різко негативне ставлення українських селян до так званого колгоспного ладу, вважали за необхідне зазначити: “ніхто вас до колгоспів силоміць втягнути не буде”⁴. Звернення друкувалося у газетах, у формі брошур та інших видах сотнями тисяч примірників. Тих, хто в силу обставин опинився в руках НКВС чи НКДБ, примушували підписувати локальні звернення до населення із закликами до вояків УПА та інших підпільників виходити з повинною. Навпроти підписів “авторів” таких звернень зазначалися не раз їхні псевда та військові звання і посади в УПА, в структурах українського цивільного підпілля⁵.

Так само організовувалися звернення різних з’їздів, зборів та груп місцевої інтелігенції, що волею чи неволею вже працювала в радянських установах науки, освіти, культури, була залучена до творчих спілок, радянської періодики і т.ін. Подібного роду звернення змушені були підписувати Михайло Возняк, Іван Крип’якевич, Ольга Дучимінська, Олена Степанів, Ірина Вільде, Василь Щурат, Семен Стефаник, Кузьма Пелехатий, Ярослав Галан. Для критики “українського буржуазного націоналізму” в західні області привозили Максима Рильського, Володимира Сосюру, Остапа Вишню, Леоніда Новиченка та інших відомих діячів культури. Важко оцінити, наскільки слова і тексти, що їх підписували згадані особи відповідали їх переконанням. Одне безсумнівне, що тексти подібних звернень заготовлялися функціонерами обкомів партії, служб НКВС і НКДБ. Зрозуміло, що діячі культури, можливо,

³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 5001 (Дрогобицький обком КП(б)У). – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 7, 38.

⁴ Рівненщина в роки Великої вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941–1945. Документи і матеріали. – Львів, 1989. – С. 148.

⁵ Вільна Україна. – Львів, 1944. 1 грудня (№ 111). – С. 3-4.

краще бачили безперспективність збройного опору 40-х рр., його приреченість в тих умовах, і з цих позицій їм важко було спостерігати смерть десятків і сотень тисяч молодих патріотів України.

Проте звернення не спрацьовували. І не тільки через те, що вони ні на йоту не враховували цілей українського руху, але й через те, що маса рядових підпільників, вояків УПА, так званих “пособників”, тих, хто ухилився від призову до Червоної Армії, властиво на фронт, дезертирів з Червоної Армії, опинилася між двома вогнями. Тих, хто йшов на контакти з органами Радянської влади, карала оунівська Служба Безпеки. Як свідчать архівні документи, аж до весни 1945 р. співробітництво громадянина з “советами” тягнуло за собою небезпеку покарання не тільки його особисто, але і членів сім’ї, в тому числі малолітніх дітей⁶.

Тільки з весни 1945 р. в документах ОУН і УПА появились однозначні вказівки на те, що за співробітництво з більшовиками, за роботу сексотом, покарання повинен зазнати сам сексот. В одному з документів українського підпілля, виявленому у вбитого нижнеустицького повітового керівника “Духа”, з цього приводу вказувалося: “вбивати тільки тих зрадників, жінок і дітей знищувати не дозволяється”. Так само не дозволялося карати членів сімей так званих стрєбків⁷. Однак, спорадичні випадки помсти над членами сімей осіб, які йшли на співпрацю з радянським режимом, спостерігалися і пізнішого часу.

Зрозуміло, що всілякі звернення, оголошення амністій, залучення інтелігенції до критики ОУН і УПА призначалися скоріше для творення благородного образу Радянської влади. Радянські чиновники зовсім не надіялися за їх допомогою подолати українське політичне і збройне підпілля. Головна ставка від самого початку робилася на збройну силу.

Важко сказати, кількісно яким було українське підпілля влітку 1944 р. На серпень-вересень 1944 р. з Дрогобицької і Львівської областей різними радянськими службами, головню НКВС та НКДБ, подавалися відомості про групу бандерівців в районі с. Рокитного чисельністю 250-300 чол., 1000 чол. в районі с. Топорів, 1000 в районі сіл Ясениця, Руда Сілецька, Сілець-Біліків, 1000-1500 в Кам’янсько-Струмилівському районі, 3000 у Буському районі, 2000 в Метулинському лісі Перемишлянського району. Іван Грушецький в одній із серпневих інформацій секретареві ЦК КП(б)У повідомляв, що в Угнівських лісах Львівської області зосереджено 4000 бандерівців⁸. Аналогічні повідомлення поступали і з Дрогобицької області. Згідно з ними на 1 жовтня 1944 р., в області діяло 58 груп, відомості про окремі групи загальною чисельністю близько 3000 чол. Разом з тим, подавалися відомості про окремі групи в районах області, загальна чисельність яких значно перевищувала той показник. Повідомлялося про “банду” Водяного в Комарнівському районі у складі 1300 чол., яка, однак, ніби-то мала озброєння усього на 400 чол., а решта 900, мовляв, користувалися тим же озброєнням, коли інші відпочивали; про 6 груп бандерівців, кожна чисельністю 15-30 чол. у Ходорівському районі, про групу в 100 чол. у Ново-Стрілищанському, про три групи із загальною

⁶ ДАЛО. Ф. 3 (Львівський обком компартії України). – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 84 зв. 85.

⁷ Там само. – Спр. 61. – Арк. 36, 44, 58, 64; Спр. 62. – Арк. 48 зв.; 102. – Спр. 66. – Арк. 44; Спр. 190. – Арк. 5; Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3, 103, 107, 108, 110; Спр. 26. – Арк. 4-4 зв. 16, 31, 50.

⁸ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 46. – Арк. 188, 190.

кількістю 300 чол. у Стрийському повіті та інші⁹. В одній з вересневих 1944 р. інформацій облвійськомату називалася “банда” в 1000 чол. в лісах Ново-Стрілищанського району¹⁰. На нараді секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів та керівників каральних відомств 16 січня 1945 р. в Дрогобичі за участю Микити Хрущова йшлося про боротьбу з бандерівською групою 45-50 чол. в районі села Лісович Стрийського району, про велику “банду” в Крукеницькому районі, якою керував уродженець села Чернява Андрій Шот, про групу в 60 чол. в районі села Ляшки Зав’язані Крукеницького району, про дві групи в Журавнівському районі: одна у складі 200 чол., інша – 300 чол., якими командували ватажки Різун і Яструб, про бандерівський курінь в 400 чол. в с. Демінка-Лісна Жидачівського району, що на межі з Миколаївським районом. Секретар обкому партії С.Олексенко вважав, що в складі озброєних груп в області в січні 1944 р. перебувало 2100 вояків¹¹. Очевидно, що перед М.Хрущовим першому секретареві обкому хотілося показати область у менш загрозливому стані, ніж було насправді. В офіційних зведеннях про “наявність банд і бандитів” в області, які органи НКВС складали і направляли в центр, чи не кожного дня подавалися інші дані. Станом на 30 січня 1945 р., в Дрогобичській області налічувалося 65 груп і 3026 вояків, на 1 лютого 1945 р. – 68 груп і 3012, на 27 лютого того ж року – 68 груп і 2192 упівців¹² і т.д.

Які ж форми носила збройна боротьба загонів УПА проти радянського режиму і які були її наслідки? На наш погляд, ту боротьбу можна було б таким чином згрупувати:

– збройні напади на низові радянські політичні і каральні структури та державні господарські об’єкти – млини, МТС, спиртозаводи (особливо багато випадків у Львівській області), і також на залізничні станції і колії, телеграфне сполучення, державні торгівельні заклади. Управління Львівського спиртротресту в жовтневому 1944 р. донесенні подавало опис аж 22 таких нападів на підпорядковані йому заводи та інші господарські підрозділи. Заступник начальника Львівської залізниці Кулагін повідомляв І.Грушецькому про 9 диверсій на залізницях, в тому числі руйнування мостів та залізничного полотна. В ніч на 17 жовтня на ділянці Тернопіль-Ланівці було зруйновано 6 мостів. Тієї ж ночі на перегоні Єзуполь-Дубівці-Галич зрізано 78 телеграфних стовпів та порізано 40 км проводів і т.ін.¹³;

– збройні напади на райцентри з метою визволення полонених вояків УПА чи активістів ОУН, а також звезених до райцентру родин на виселення. Зафіксовано такі напади: 16 серпня 1944 р. на Новий Яричів, 20 серпня 1944 р. – на Комарно, 7 жовтня 1944 р. – на Сколе, 17 грудня 1944 р. – на Ново-Стрілища, 13 січня 1945 р. – на Журавно, 22 січня 1945 р. – на Раву-Руську та інші¹⁴. Тільки в Дрогобичській області до 1 січня 1945 р. загони УПА 8 разів нападали на районні центри¹⁵. Не всі вони були вдалими, все ж ці дії засвідчували потужність збройної боротьби УПА проти радянського режиму;

⁹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр 66. – Арк. 79, 81; Спр. 62. – Арк. 103, 108-111, 113.

¹⁰ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 108-113.

¹¹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 1-44.

¹² Там само.

¹³ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 130, 147, 241.

¹⁴ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 31-33, 48.

¹⁵ Там само. – Спр. 62. – Арк. 62, 119; Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 23, 24; Спр. 33; Арк. 162; Спр. 46. – Арк. 20-23; Спр. 47. – Арк. 52.

– напади на радянські каральні озброєні структури, на пропагандистів, організаторів і керівників влади, на виборчі дільниці і загалом на більшовицьких активістів. Цього роду дії були найчисленнішими і багато з них носили класично партизанський характер, завдавали режиму дошкульних кадрових втрат. Подамо інформацію про голосні свого часу випадки у Дрогобицькій області. 24 січня 1945 р. в Демінку Лісну Жидачівського району прибуло 8 партрадянських функціонерів: два заввідділами райкому партії Бажан і Колодяжний, зав. райземвідділом Решетнєв, зам. начальника Стрийської тюрми Сошенко, начальник Стрийського гравійового кар'єру Сис та інші. Вони мали завдання роз'яснити селянам мету службового перепису населення. На збори з'явилось 70-80 осіб, головно жінки і старші селяни. Коли закінчилася доповідь, в президію почав стріляти з автомата переодягнений в жіночий одяг упівець. Всіх "агітаторів" вбито та поранено голову сільради та його заступника.

13 травня 1945 р. о 6-й годині вечора на дорозі між селами Біличі і Стрільбичі Старосамбірського району загін упівців із засідки розстріляв валку з шести підвід "агітаторів" райкому партії, які їхали із згаданих сіл, в яких організували державну позику. Було вбито 26 осіб¹⁶.

Чисельними були жертви радянського активу за наслідками інших нападів. За інформацією львівського обкому партії до 25 березня 1945 р. вони становили убитими 348 військовослужбовців, 18 співробітників НКДБ та НКВС, 23 партійно-радянських функціонерів та ін.¹⁷ 17 грудня 1944 р. під час нападу на Новостріліща було убито п'ять відповідальних працівників, ще вісім забрали з собою, кількох поранили¹⁸. У Дрогобицькій області з 10 січня по 18 лютого 1945 р. упівці вбили 29 чол. партійно-радянських функціонерів та активістів¹⁹.

Боротьба підпілля проти радянського режиму супроводжувалася великими людськими жертвами. Адже у репресивних діях проти УПА радянська сторона спиралася на переважаючі чисельно структури. Крім того, до середини 1944 р. для розгрому загонів УПА використовувалися радянські партизанські з'єднання Степана Олексенка, Антона Одухи, Олексія Федорова, Петра Вершигори та інші. Їх кидали проти формувань УПА в Рівненській, Житомирській, Тернопільській та Кам'янець-Подільській областях²⁰. Внаслідок цього вже у 1944–1945 рр. радянські каральні органи завдали відчутних ударів військам УПА. Радянська тактика цього часу зводилася найчастіше до оточення загонів УПА переважаючими добре озброєними військовими силами з метою їх повного розгрому. При цьому чи не кожного разу йшлося не тільки про розгром упівських загонів, а насамперед про фізичне винищення бійців. Підрозділ майора Погодіна із військ НКВС, оточивши "банду" Апостола в Тучинському районі на Рівненщині, убив 25 чоловік і нікого не узяв живим у полон. Залишився один поранений вояк УПА, але і його прикладом по голові добив якийсь лейтенант²¹.

Такі приклади радянської боротьби з загонами УПА були визначальними. Архівні документи дають підставу ствердити, що у боротьбі з підпіллям ОУН і УПА радянські каральні органи першим виміром свого успіху брали

¹⁶ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 52.

¹⁷ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 103-119.

¹⁸ Там само. – Спр. 46. – Арк. 100-104, 115.

¹⁹ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 63-64.

²⁰ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 52.

²¹ Там само. – Арк. 219-220.

кількість убитих. Всі промовці на нарадах стосовно боротьби з українським націоналістичним підпіллям, всі автори донесень, укладачі інформацій про результати боїв кожного разу насамперед наводили дані про кількість убитих "бандитів". В результаті оточення в Комарнівському районі 3-6 вересня 1944 р. було вбито 276 упівців і тільки 19 заарештовано. За наслідками повторної операції в тому ж районі було вбито ще 62 чол.²² Після акції в околицях села Рокитне Львівського сільського району 21 вересня 1944 р. на полі бою залишилося 48 вбитих. А до грудня 1944 р. у Львівському сільському районі вбито 159 вояків УПА²³. За наслідками акції в Сколівському районі, що проводилася у жовтні 1944 р., вбито 126 чол.²⁴ У звіті Дрогобицького обкому партії за серпень-вересень 1944 р. йдеться про 1035 убитих, поранених 143, заарештованих і легалізованих 208²⁵. І у даному випадку співвідношення вбитих, поранених, заарештованих та легалізованих чітко окреслює радянські методи боротьби з учасниками національно-визвольного руху.

Повідомлення про такі ж масові розправи з загонами УПА є і з наступних місяців. За грудень 1944 р. в Дублянському районі Дрогобицької області було вбито 62 чол.²⁶ У Підбузькому від "визволення" до середини січня 1945 р. – 338 чол.²⁷ У Жидачівському тільки в результаті акції 15 січня 1945 р. вбито 150 чол.²⁸ За одним з повідомлень Дрогобицького управління НКВС, до 1 грудня 1944 р. в області вбили 1218 упівців²⁹. Внаслідок оточення підрозділу УПА біля села Горожани Щирецького району 9 січня 1945 р. війська НКВС знищили 120 чол. та спалили 60 селянських дворів³⁰. 15 січня 1945 р. в Журавненському районі було розгромлено великий загін УПА, вбито 148 чол.³¹ Аналогічні акції на знищення підрозділів УПА наприкінці 1944 – поч. 1945 рр. були проведені в Бібрському, Бродівському, Жовківському, Рахівському та інших районах Львівської та багатьох районах Дрогобицької області. Тільки з 10 січня до 15 лютого 1945 р. радянські каральні органи на території Львівської області знищили 1436 упівців. Всього у Львівській області, за довідкою обкому партії до 25 березня 1945 р. радянські каральні органи вбили 11300 бійців УПА, захопили у полон 7913 чол., схопили так званих "бандпосібників" 611 чол., а також 330 дезертирів та 8805 тих, які ухилялися від мобілізації на фронт³². Ці дані могли бути і завищені радянськими функціонерами, але втрати насправді були дуже великими. Якоюсь мірою вони дали підстави І.Грушецькому на нараді з питань боротьби з "українськими буржуазними націоналістами" 24 листопада 1945 р. заявити, що кількість збройних груп в області зменшилася до 108 із загальною кількістю в них 1560 чол.³³

²² Літопис нескореної України. Документи, матеріали. Спогади. – Львів, 1997. – Кн. 2. – С. 23-25.

²³ Там само. – С. 31; Макачук С. Нищення населення на Волині.. – С. 378.

²⁴ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 109.

²⁵ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 81, 111.

²⁶ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 109.

²⁷ Там само. – Арк. 111.

²⁸ Там само. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 3.

²⁹ Там само. – Арк. 29.

³⁰ Там само. – Арк. 26.

³¹ Там само. – Спр. 47. – Арк. 12-12 зв.

³² Там само. – Ф. 3. – Оп. 17. – Спр. 190. – Арк. 37.

³³ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 33. – Арк. 162.

Можна, очевидно, зробити висновок, що великих військових формувань УПА на території Дрогобицької і Львівської областей не стало вже у другій пол. 1945 року. Обставини боротьби з режимом змусили командування УПА відмовитися від старої організаційної структури армії та перейти до подрібнення своїх сил на боївки по 3-5 вояків, а найбільше – по кільканадцять чоловік. Командні структури УПА видавали з цього приводу відповідні інструкції³⁴.

Особливого значення в боротьбі з націоналістичним підпіллям радянські каральні органи надавали агентурній роботі у середовищі УПА. Як правило, добровольців серед місцевого населення виконувати роль радянського агента в підпільних національних структурах не було.

Незважаючи на це, радянські каральні органи вишукували всілякі способи, щоб “закрити” всі села своєю агентурою³⁵. Питання про творення агентури в середовищі бандерівців було одним з основних на нараді партійно-радянських і каральних керівників за участю М.Хрущова 16 січня 1945 р. в Дрогобичі. Районних керівників Микита Хрущов постійно запитував: “Скільки агентів?” – “Агенты есть?” – “Что знаете об агентах?” тощо. Коли секретар Стрийського райкому партії Шуліка сказав, що в селі Бірчани агентом є комсомолка Столяр, яка працює заступником голови сільради, Хрущов вибухнув: “Какой же это агент зам. председателя сельсовета? Это чиновник. Какой же оуновец будет ему верить?”³⁶ На тій же нараді начальник обласного управління НКДБ похвалявся, що він вважає те село агентурно “закритим”, в якому “по селу кошка не пройдет без того, чтобы она не была нами замечена”³⁷. Начальник обласного управління НКВС генерал Сабуров розповів про методи вербування агентів: “Ему пропадать не хочется, под расстрелом был, он вербует, но работает... Надо заставить агента работать честно. Не работает – сажать надо... Их надо заставить работать”. На погану роботу агентури скаржилися й інші радянські начальники: “...имеем в рядах агентуры предателей и провокационный элемент... имеются сигналы, по которым ничего нельзя сделать, они не соответствуют действительности или вводят в заблуждение”³⁸.

У розроблених у січні 1945 р. Дрогобицьким обкомом партії “Практичних міроприємствах...”, спрямованих на “посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами”, особлива увага зверталася “на залучення надійної агентури з української інтелігенції та духовенства”³⁹. Каральні служби ставили також завдання взяти в “активную осведомительную работу родственников бандитов и их семьи”⁴⁰.

Аналогічні методи агентурної роботи у боротьбі з українським підпіллям використовували і у Львівській області. На нараді 20 лютого 1945 р. у Львові перший секретар обкому партії І.Грушецький говорив: “Посилуючи агентурну роботу, треба йти сміливіше на організацію боївок за рахунок преданих нам

³⁴ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 35; Спр. 66. – Арк. 63-64.

³⁵ Там само. – Спр. 202. – Арк. 59.

³⁶ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 46. – Арк. 189; Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 202. – Арк. 18.

³⁷ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 110-111. (В архівній справі “Довідка” не має дати, але її зміст показує, що вона була складена у жовтні 1944 р.)

³⁸ Там само. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 5.

³⁹ Там само. – Арк. 32.

⁴⁰ Там само. – Арк. 32, 37.

людям, чесним, а також за рахунок головорізів, бандитів, що зараз дали згоду йти з нами, щоб іскупили свою вину. Чим більше ми будемо засилати агентів в банду, тим скоріше ми зможемо покінчити з ними... В курсі агентурної роботи мусить бути тільки начальник НКВС, начальник НКДБ і перший секретар райкому. Більше ніхто не повинен знати, інакше починається бовтовня, яку використовують вороги"⁴¹.

Агентура НКВС та НКДБ використовувалася для різного роду провокацій в українському підпіллі. Відверто про це говорив на нараді у Львові 15 травня 1945 р. за участю М.Хрущова начальник Перемишлянського райвідділу НКДБ: "Мы думаем стравить бандитов друг на друга, чтобы они друг друга поубивали. У нас есть Лен и Аким. Я думаю, что надо написать Акиму, что уже наше задание выполнил и теперь ему надо убить Лена. Если Лен об этом узнает, он сам убьет Акима"⁴².

Особливо жорстоким засобом більшовицької влади в боротьбі з "українським буржуазним націоналізмом" були репресії проти родин вояків УПА та підпільників. Вже у 1944 р. практично в кожному районі розпочалося виселення селянських родин, про що збереглося багато архівних свідчень. Виселення чи залякування засланням в арсеналі каральних служб було одночасно засобом і покарання, і шантажу підпільників та вояків УПА. Проілюструємо це на прикладі подій січня-лютого 1945 р. в с. Брониця за 12 км від Дрогобича. В лісах діяв загін УПА чисельністю 45 вояків, яким командував уродженець села Мамонтов (Зелений). Його заступником був Харів. В ніч на 15 січня загін нарвався на засідку і втратив 22 чоловіка. В полон узято одного важкопораненого, який помер через 2-3 години. Після цього радянський каральний підрозділ не давав спокою загону УПА до початку лютого. 3 лютого радянські оперативники схопили команду Мамонтова. На допиті він заявив, що коли його відпустять, то приведе решту учасників своєї команди. 4 лютого Мамонтов був звільнений, але умови не виконав, а в ніч на 5 лютого вивіз свою сім'ю із Брониці. 5 лютого оперативники репресували родину і близьких родичів Мамонтова: двоюрідного брата, дядька і тітку з їх сім'ями, яким заявили, що якщо Мамонтов не з'явиться протягом доби, то у Стебниківський "лагер" будуть відправлені 23 сім'ї. Сестру Мамонтова і дочку тітки відпустили на розшук Мамонтова. Того ж дня Мамонтов, його заступник Харів, ще 10 чоловік з'явилися з повинною. До 6 лютого число тих мешканців села, які вийшли з повинною, досягло 61. З них під арешт було узято 32 особи"⁴³.

Виселених звозили в райцентр і місяцями тримали в непристосованих для проживання приміщеннях. У Бібрці, наприклад, так тримали 45 сімей. Визначили репресувати ще 81 родину, але вже не мали де їх притулити. Був лютий місяць⁴⁴. Заборонялося заздальгидь попереджувати родини про їх виселення. 30 січня 1945 р. бюро Самбірського міськкому партії критикувало органи НКВС за те, що в селах Сприня, Блажів, Звур сім'ї, які підлягали виселенню, попереджували за 10 днів, а в селах Бабина і Береги до таких сімей мали місце "випадки ліберального ставлення"⁴⁵.

⁴¹ ДАЛО. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 140.

⁴² Там само. – Спр. 48. – Арк. 178.

⁴³ Там само. – Арк. 177-178.

⁴⁴ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 51.

⁴⁵ Там само. – Спр. 196. – Арк. 6.

До початку 1945 р. офіційними радянськими органами схвалювався метод залякування селян спаленням їх хат і господарств. У різних донесеннях виконавців каральних акцій про спалення хат і садіб запідозрених у зв'язках з підпіллям ОУН селян говорилося як про само собою похідні атрибути. Спалення зокрема застосовувалося під час так званих "прочосок".

20 серпня 1944 р. в с. Ляходів Глинянського району мотомеханізована частина Першого Українського фронту разом з 80-ма енкаведистами, "прочісуючи" село, спалила 20 домів. Правда, в цьому селі загин УПА вчинив сильний опір. Було вбито першого секретаря райкому партії Калашникова, начальника районного НКДБ Сиванюка, безвісти пропав командир червоноармійської частини. Радянська група вимушена була відступити⁴⁶. 15 грудня 1944 р. під час бою з боївкою УПА в селі Мокротин Жовківського повіту було спалено хату, клуню та хлів⁴⁷.

Хати найчастіше палили, коли був донос або просто підозра енкаведистів, що в них переховуються упівці. В одному з документів, захопленому у арештованих вояків УПА у серпні 1944 р., так описано каральні дії вояків: "...оточують села, затримують в них кого попало, сильно знущаються, і в кінці-кінців узнають: хто був станичним, де він перебуває, де чоловіче населення. Такий спосіб застосовували більшовики у Білці Мазовецькій (Раву-Руського району – С.М.). 10.08 оточили в селі близько 200 чол., але затримали близько 50 мужчин і дуже їх побили... 25 чоловік тримали до 21.08.44... 8.VIII те ж було в Липніві, затримали всіх мужчин, забрали з собою, спалили три двори, одного чоловіка застрілили і самі поїхали в Раву-Руську"⁴⁸.

Ще на нараді 16 січня 1945 р. у Львові про засіб паління хат у боротьбі з УПА говорилося як про само собою доцільне: "Спалили хутір, чотири хати, в яких піймали зв'язкових і штабного, не допомагає", – говорив секретар Журавнівського райкому партії Обушний⁴⁹.

Уже йшлося про те, що у 1945 р. українське збройне підпілля з тактичних міркувань та з метою власного захисту переходило до роззосередження сил на боївки по кілька чоловік, здатних завдавати дошкульних диверсійних ударів структурам радянського режиму, але менш вразливих для масових каральних акцій. Невеликі боївки УПА обирали за місце своєї дислокації віддалені садиви в горах, хутори, криївки в лісах, на далеких полях, а також у сільських садибах. Як правило, криївки були розраховані на перебування у них в денний час, але й для тривалішого відпочинку. Пригадую, що десь у 1947 р. разом з кількома ровесниками у "мужицькому" лісі села зауважив дещо відмінний колір листя на кущі лози. Спробував той кущ підняти. Піднявся з коренем. Униз вів вхід до лісової криївки. Залізли. Під лозами було приміщення довжиною трохи більше двох метрів, шириною – понад метр, висотою – нижче людського зросту. Дивувало, що в середині криївки було сухо, вистелено травою, хоч місцевість мала загалом вологий характер.

Але були криївки і просторі, в яких влаштовувалися штаби УПА, підпільні шпиталі. В одному з таких шпиталів, виявленому в селі Коловерти

⁴⁶ Там само. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 160.

⁴⁷ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 3.

⁴⁸ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 47. – Арк. 127.

⁴⁹ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 108.

Коречського району на Рівненщині, лікувалося 8 вояків УПА. У селі Підлече (в сучасному адміністративно-територіальному довідникові цієї назви немає) в районі річки Стир був виявлений підземний штаб з'єднання УПА на кілька кімнат, розміром 2,5х2,5 м кожна. Криївка мала спеціально облаштовану каналізацію, водопровід, запаси боєприпасів і харчування. Кімнати були обшиті дошками, мали залізні печі для опалення. Підземний хід виводив до р. Стир, де були прив'язані човни⁵⁰.

Криївки-схрони часто влаштовувалися також у сільських дворах. Начальник Перемишлянського райвідділу НКВС про таку криївку в с. Сновичі говорив: "входиш у двір, там свині, коні ходять і дівтора бігає, так що спочатку нічого не зрозумієш, а потім помічаєш, що дірка залишена..."⁵¹.

Зміна тактики УПА помічена радянськими каральними органами, тому вони теж вишукували нові способи боротьби з українським підпіллям.

Загибель вояків УПА в схронах і криївках – одна з найтрагічніших сторінок історії Повстанчої Армії. У багатьох випадках вояки, коли їх виявляли в криївках, відстрілювалися до останнього патрона, від якого приймали власну смерть. Такі випадки фіксували підпільники і вони опубліковані у "Літописі Української Повстанської Армії"⁵². Але чимало їх відображено і каральними органами, тобто у джерелах радянського походження.

12 листопада 1944 р. о п'ятій годині ранку в с. Соколю Буського району прибуло 70 енкаведистів та близько 80 стрелків. "Прочосували" село. У дворі Івана Кучерка виявили криївку і кинули у неї дві гранати. Вбили Івана Кучерка (співчуваючого), Теодозія Масла та Степана Масла (членів ОУН). Після цього з криївки вийшли Михайло Молошук та Степан Карашук⁵³. 20 лютого 1945 р. на лузі села Погірці Рудківського району загин НКВС виявив схрон. Ті, хто перебував там, відкрили вогонь. Енкаведисти кинули у схрон гранати. Вбили чотирьох, ще троє були заарештовані⁵⁴. 2 березня того ж року в полі біля села Острів Рудківського району був виявлений і оточений схрон. З нього вискочили п'ять упівців і почали відстрілюватися. Троє із них були убиті, двоє повернулися до схрону і звідти відстрілювалися. До ями енкаведисти кинули три гранати. Більше пострілів не було. Один боєць поліз до схрону, щоб переконатися у смерті оточених, але був скошений чергою з автомата. Тоді над входом до схрону було запалено солому і димом задушено підпільників⁵⁵.

Керівники львівських каральних відомств вимагали від своїх служб мінувати виявлені вільні схрони, хоч іноді застерігали від суцільного закидання схронів і криївок гранатами: "Багато лізе до схрону, щоб не потрапити під випадкову кулю. Лізуть старики, жінки і дітей за собою тягнуть. Поголовно знищувати не слід"⁵⁶.

Для нищення підпілля широко застосовувалися енкаведистські засади, в тому числі потаємні з одного-двох снайперів-кулеметників⁵⁷.

⁵⁰ ДАЛО. – Арк. 42.

⁵¹ Там само. – Арк. 151-151 а.

⁵² Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 23.

⁵³ Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 123.

⁵⁴ Там само. – Спр. 192. – Арк. 35.

⁵⁵ Макачук С. Радянські методи розправи з бандерівцями... – С. 358-359.

⁵⁶ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 2.

⁵⁷ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 48. – Арк. 25.

У 1944 р. в Самбірському районі за наслідками 23 засад вбито 23 чол.⁵⁸ В Дрогобицькій області в грудні влаштовано 58 “секретів-засад”⁵⁹.

На вічну ганьбу більшовицький “Вождь” Микита Хрущов ініціював застосування у боротьбі з українським антирадянським рухом таке покарання, як повішення: “...Для залякування бандитів, – рекомендував він Йосифу Сталіну 15 листопада 1944 р., – засуджених до знищення не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно провадити відкрито із залученням місцевого населення. Результати у пресі не висвітлювати”⁶⁰. Суди, за рекомендацією того ж Хрущова, мали становити собою так звані “трійки” у складі секретаря обкому партії, начальника обласного НКВС та прокурора⁶¹. Сталін схвалив цю ініціативу і показові повішення учасників українського руху стали радянською практикою. До страти через повішення засуджували також військові колеги Верховного Суду СРСР. 9-11 січня 1945 р. на виконання присуду Колегії у Дрогобичі і Стрию на людних місцях перед тисячами людей повішено шість українських підпільників:

– Жешковича Михайла Михайловича, 1921 р.н., родом з с. Руданці (нині Кам’янсько-Бузького району) Львівської області, референта Дрогобицького обласного проводу ОУН;

– Гайсака Зеновія Євстахіївича, 1910 р.н., родом з Дашави, провідника Стрийського районного проводу ОУН;

– Стефаніва Петра Федоровича, 1914 р.н., родом з Дашави, провідника Дашавського районного проводу ОУН;

– Бабія Павла Тимофієвича, 1896 р.н., родом з Синєва Стрийського району, референта Славського районного проводу;

– Стецького Михайла Григоровича, 1923 р.н., родом з с. Уличне Дрогобицького району, керівника групи ОУН;

– Ригуса Івана Андрійовича, 1923 р.н., родом з с. Уличне Дрогобицького р-ну, активіста ОУН.

Важливим засобом придушення українського підпілля радянські органи вважали так звані “істребителные батальйоны”, з залученням до них частини місцевої молоді. При цьому малося на меті збільшити збройну силу каральних органів та створити у західноукраїнському суспільстві ширшу соціальну базу режиму, розколоти суспільство. Українці загалом відмовлялися вступати у “винищувальні батальйони”, тому органи НКВС намагалися втягнути у них поляків, прагнучи загострити українсько-польське протистояння. Правда, в Дрогобицькій області поляки, хоч і становили значну частину “бійців ВБ, все ж були у меншості. 1 січня 1945 р. з 5660 “бійців” росіян було 464, українців – 3849, поляків – 1288, євреїв – 53. Були ще цигани – 6 чол., білоруси – 5, татарин – 1⁶². Для порівняння вкажемо, що в Тернопільській області частка поляків серед “бійців” ВБ була значно вищою. 1 січня 1945 р. там було 4232 “бійців” ВБ. З них росіян – 248, українців – 1530, поляків – 2910 (54,4%), інших – 144⁶³. В деяких же районах Тернопільської області частка поляків у ВБ сягала 80%. Орієнтація радянської служби НКВС на масове залучення поляків до “винищувальних батальйонів” негативно впливала на українсько-

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 48.

⁶⁰ Там само. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 3, 5.

⁶¹ Там само. – Арк. 20.

польської взаємнини. Щоправда, начальник Дрогобицького управління НКВС ген. Сабуров був невдоволений “стрєбками”-поляками, говорив “шляп польських набрали в ІБ”⁶⁴. Після перемоги багато “стрєбків”, чимало яких опинилося у батальйонах, щоб уникнути відправки на фронт, почали покидати ВБ. Секретар Глинянського райкому партії на нараді у Львові 24 листопада 1945 р. повідомляв, що “стрєбки” його району категорично заявляють: “Робіть, що хочете, а я більше у ВБ не піду”⁶⁵.

Відзначимо, що друга радянїзація західних областей України відбувалася головно силами кадрів, що прибули зі східних областей. Серед згаданих вище 26 старосамбірських радянських функціонерів, які загинули у травні 1945 р. на дорозі між селами Біличі і Стрельбичі, тільки один був місцевим, а 25 – направленими зі східних областей⁶⁶. Багато з тих “східняків” не хотіли “радянїзувати” західні області, вишукували різні способи, щоб повернутися у свої рідні краї, але режим такі наміри суворо карав. На нараді в Дрогобичі 16 січня 1945 р. М.Хрущов говорив: “Некоторые плохой работой добиваются, чтобы их откомандировывали назад в восточные области. Таких откомандировывать только через арест”⁶⁷. Дуже часто аналогічні заяви робили нижчі радянські чиновники. Водночас окремі командири загонів НКВС, слідчі, загалом різні озброєні уповноважені чинили свавілля, мордували та розстрілювали невинних людей. В липні 1944 р. в Угнівському районі радянський партизанський загін ім. Чапаєва із з’єднання Сабурова грабував селян. 30 грудня 1944 р. ст. уповноважений Славського райвідділу НКВС викликав до себе на допит арештованого Василя Миколайовича Дем’яна. На допиті побив його майже до смерті, потім за вказівкою заступника райвідділу вивіз за 3 км від Славська, розстріляв, а тіло вкинув у криницю. Той же уповноважений бив затриманого Івана Дороша, а після вивіз з подвір’я відділу міліції і застрелив, а тіло вивіз за Славськ і вкинув. 10 січня 1945 р. група працівників НКВС на чолі з начальником Рудківського райвідділу, прибувши у с. Чайковичі, без жодної причини розстріляла Тимковича, арештувала його дружину і дочку, спалила у селі 9 будинків, з яких три належали сім’ям військово-службовців (очевидно, фронтовиків – С.М.), нищила і грабувала господарства селян. Двох осіб злочинно розстріляли співробітники Турківського райвідділу НКДБ. Без причини стріляв по людях начальник Мостиського райвідділу НКВС. Оперуповноважений Турківського райвідділу НКДБ убив Герчевіца-Ільницького, його дружину і вагітну невістку, молодший лейтенант того ж відділу розстріляв Сімовича і Жидачина, і таких випадків безліч⁶⁸.

За радянськими інформативними матеріалами від лютого 1944 р. до 31 грудня 1945 р. число загиблих вояків УПА у всіх західних областях становило

⁶² ДАЛО. – Спр. 47. – Арк. 8.

⁶³ Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 386. – Арк. 26, 29, 67, 100, 101, 119.

⁶⁴ Літопис нескореної України. – Кн. 2. – С. 29.

⁶⁵ Макарчук С. Нищення людей на Волині. – С. 378; Його ж. Радянські методи розправи з бандерівцями... – С. 356.

⁶⁶ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 46. – Арк. 16-18 зв.

⁶⁷ Там само. – Спр. 47. – Арк. 7.

⁶⁸ Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль, 1997. – С. 139.

103313 чоловік, “затриманих” – 110785, арештованих – 8370. У 1946 р. за тими ж даними, було вбито 10774 вояки УПА, арештовано 9541, вийшло з повинною 6120 вояків. У 1947 р. каральні органи убили понад 3 тисячі та арештували майже 5 тисяч чоловік. В наступні роки кількість тих, котрі знищували чи депортували, теж вражаюча.

Не применшуючи стратегічних та тактичних помилок керівників ОУН та УПА у період Другої світової війни та у перших післявоєнних роках, головну провину за смерть сотень тисяч українських патріотів 40-х рр. слід покласти на диктаторський режим СРСР, що застосовував політику позбавлення прав українського народу на державне самовизначення та знищення його державотворчих сил.

РЕЗЮМЕ

Радянський уряд закликав учасників українського національного руху без будь-яких застережень вийти з повинною, за що нібито гарантувалося звільнення від судової відповідальності за минулу діяльність. Проте основними були силові методи боротьби з ОУН та УПА: масштабні військові акції, спрямовані на оточення і фізичне винищення повстанських загонів. В наступному, коли Командування УПА роззосередило свої збройні сили на чисельно невеликі боївки по всьому краю, каральні органи перейшли до “закриття” усіх населених пунктів агентурною сіткою, влаштування “засад-секретів”, шантажу репресіями над сім’ями учасників підпілля, залякування стратами через повішання та ін. За радянськими джерелами, тільки протягом 1944-1945 рр. такими методами було позбавлено життя понад 100 тис. українських патріотів.